

Sekse-verschillen in de niet-verbale communicatie

katelyne knaeps

Inleiding

Eén van de meest essentiële kenmerken en voortdurende bezigheden van de mens is spreken. Verbale communicatie is zo belangrijk dat we vaak geneigd zijn dit als de enige vorm van intermenselijk contact te zien. Maar wanneer de mens wordt *bekeken* in plaats van beluisterd, wat komt men dan te weten over zijn gevoelens, stemmingen, persoonlijke eigenaardigheden? Wat kunnen wij elkaar meedelen zonder geluid te maken?

Iedereen weet dat een blik, een gebaar, vaak meer zeggen dan de fraaiste volzin en het zou wel eens zo kunnen zijn, dat we elkaar juist zonder woorden de meest belangrijke mededelingen overmaken.

Hoe kan een gebaar zó veelzeggend zijn? Hoe komt het dat een ander ons begrijpt? Hoe en waaruit ontstaan gebaren? Zijn ze aangeboren of aangeleerd? Welke verschillen bestaan er tussen man en vrouw in de niet-verbale communicatie?

Al deze vragen, maar vooral de laatste trok onze aandacht en wilden we even van naderbij bestuderen.

Ons baserend op KNAPP behandelen we de volgende componenten van niet-verbale communicatie:

- lichaamsbeweging ('kinesics') en houdingen
- gelaatsuitdrukkingen
- ooggedrag
- fysieke karakteristieken
- artefacten
- aanrakingsgedrag
- 'paralanguage'
- 'proxemics'.

We besluiten dit artikel met een korte schets van het begrip 'androgynie'.

1. Aangeboren of aangeleerd?

Met betrekking tot het aangeboren versus aangeleerd zijn van sekse-verschillen in de niet-verbale communicatie werden verschillende theorieën ontwikkeld. Modelmatig kunnen de belangrijkste als volgt worden samengevat.

Model I is een socialisatie-model: jon-

gens en meisjes starten met dezelfde kenmerken. Doorheen de socialisatie worden sekseverschillen ontwikkeld.

Model II is een voorbeeld van een strikt biologisch model. Man en vrouw zijn bij de geboorte intrinsiek verschillend.

We zijn het met HAVILAND en MALATESTA (1) eens dat geen van deze twee modellen voldoet. We plaatsen ons achter het door hen voorgestelde model III. In model III wordt geschetst dat op foetus-niveau de basis steeds vrouwelijk is. Bij de twee à drie maand oude foetus beginnen biologische verschillen op te treden. Bij de geboorte bevinden mannen en vrouwen zich op verschillende plaatsen op het continuüm van emotionaliteit. Mannen zijn labiel bij de geboorte, later wordt deze eigenschap juist aan vrouwen toegeschreven en verdwijnt de expressiviteit bij mannen.

2. Lichaamsbeweging ('kinesics') en houdingen

'Gebaren en lichaamsbeweging' is een categorie van niet-verbale aanwijzingen waarnaar vaak verwezen wordt met de term 'body-language' en die gewoonlijk veel aandacht krijgt in onderzoekskrings en populaire literatuur. In aanvulling van het gebruik der 'lichaamstaal' om gevoelens uit te drukken, werden conventionele tekensystemen ontwikkeld door beroeps- en andere subgroepen, om te gebruiken wanneer een directe verbale communicatie moeilijk zou zijn. Voorbeelden van zulke conventionele tekensystemen zijn de tekentaal voor doven en de regiesignalen bij de tv-omroep.

Men stelde vast dat bij personen van ongelijke status, de 'meerdere' vaak lossere houdingen aanneemt dan de 'ondergeschikte'. Sekseverschillen in lichaams-houdingen blijken parallel te lopen met deze asymmetrie tussen 'ongelijken'. Observaties tonen aan dat mannen meer ontspannen houdingen aannemen dan vrouwen: hun been- en armposities zijn 'vrij'. Vrouwen houden de armen dicht bij het lichaam en de benen bij elkaar.

'Onelegante' posities voor vrouwen zijn juist deze houdingen die door mannen gebruikt worden om 'dominantie' te communiceren (bijv.: met een arm over iemand anders' stoel leunen, benen ver uit elkaar zetten, voeten op tafel leggen,...). De typische vrouwelijke houdingen zijn juist deze die niet kunnen gebruikt worden om macht of overwicht te verwerven. Zelfs vrouwen in een dominante positie nemen eerder houdingen aan die eerbied, hulpeloosheid en bemoeiering communiceren (2).

3. Gelaatsuitdrukkingen

Het is een cliché van deze cultuur dat vrouwen van nature meer expressief zijn dan mannen en dat het tonen van emoties iets is dat de doorsnee-man niet doet. Psychiaters stellen vaak dat het niet zo is dat mannen intrinsiek in de onmogelijkheid verkeren om hun emoties uit te drukken, maar ze worden gewoonweg getraind om het niet te doen.

EAKINS en EAKINS (3) wijzen er op dat mannen in hun opvoeding geconditioneerd worden tot het internaliseren van emoties; vrouwen mogen daarentegen vrij hun emoties uiten. In een experimenteel opzet werden foto's getoond die sterke emoties (zowel positieve als negatieve) moesten oproepen. De onderzoekers vonden het gemakkelijker om te raden welk soort foto's getoond werd, door de gelaatsexpressie van de vrouwen te bekijken. Men besloot dat mannen 'internalizers' zijn.

Een bewijs voor de opgekropte emoties bij mannen (die dus wel degelijk emotioneel bewogen waren, hoewel ze het minder toonden), waren de versnelde hartslag en de verhoogde werking van de zweetklieren bij mannen tijdens het experiment.

FRANCES (4) observeerde het lachgedrag van mannelijke en vrouwelijke studenten die een dialoog voerden. Vrouwen lachten en glimlachten meer dan hun mannelijke collegae. Het lachen van de meisjes leek niet te correleren met per-

soonlijkheidstrekken als 'sociabiliteit' en 'affiliativiteit'. Bij de mannelijke studenten was dit wel het geval. FRANCES meent: "Since the traditional feminine role calls for affiliative, sociable behavior, women may tend to engage in smiling and laughing more to meet social expectations than to express genuine friendliness and warmth". Lachen zou in deze situatie wijzen op een veilig en acceptabel middel om goed over te komen, om tegemoet te komen aan de sociale verwachtingen van vriendelijkheid en aanhankelijkheid.

4. Ooggedrag

Onderzoek met betrekking tot ooggedrag heeft aangetoond dat vrouwen de andere persoon meer aankijken, zowel wanneer ze praten als wanneer ze luisteren. Onafhankelijk van de sekse van de andere persoon kijken vrouwen meer naar hun gesprekspartner dan mannen (5).

Bij personen van verschillende status is de ondergeschikte diegene die het meest sociale goedkeuring wenst, en er werd aangetoond dat men meer oogcontact onderhoudt met diegene waarvan men goedkeuring tracht te verkrijgen.

■ Toegepast op het sekse-verschil, kan het soort aanwijzingen of de informatie die vrouwen kunnen verkrijgen door de reacties of het gedrag van een man te observeren, belangrijk zijn om hen de adequaatheid van hun eigen gedrag te helpen schatten.

Sommige auteurs stelden anderzijds vast dat vrouwen de neiging hadden hun ogen sneller af te wenden, vooral wanneer ze aangekeken werden door mannen. Dit kunnen we begrijpen wanneer we weten dat — hoewel wederzijds oogcontact tussen twee personen affiliatie of vriendschap kan uitdrukken — verlengd oogcontact of staren iets totaal anders kan betekenen. Diegene die het eerst oogcontact verbreekt in deze woordloze strijd, is gewoonlijk de verliezer. Langdurig staren fungeert inderdaad vaak als een bedreiging. Zoals open in de zoo die langdurig worden aangestaard, ■ boos of verward reageren, zo beschouwt ook de mens elke vorm van aanstaren als een onbeleefd, agressief of onvriendelijk gedrag.

We kunnen dit ogenschijnlijk 'contradictorische' ooggedrag van vrouwen vergelijken met het ooggedrag van ondergeschikte dieren, die steeds alert moeten *toekijken* om de aanwijzingen van de machtigere soortgenoten op te vangen.

Maar anderzijds zullen zij snel hun *blik neerslaan* wanneer zij door de dominante soortgenoot worden aangekeken (6). HENLEY (7) verklaart dit repetitief oogcontact vanuit de tegenstrijdige eisen die aan vrouwen gesteld worden, namelijk enerzijds als ondergeschikte aandachtig toekijken en anderzijds de ogen neerslaan om bescheidenheid en onderdanigheid uit te drukken.

5. Fysieke karakteristieken

Fysieke karakteristieken zijn de uiterlijke kenmerken van de mens, die relatief onveranderd blijven gedurende de interactie-periode. Het zijn beïnvloedende niet-verbale aanwijzingen die niet bewegingsgebonden zijn. Met betrekking tot de mens gaat het om zaken als de vorm van het lichaam, algemene aantrekkelijkheid, lichaams- of ademgeuren, hoogte, gewicht, beharing, huidskleur, ... Via de fysieke karakteristieken van de mens kunnen we een individu als man of vrouw herkennen.

Volgens G. GREER (8) bestaat er een soort klassentegenstelling in fysieke voorkeur. De lekkere meid van de arbeidersklasse is nog steeds rond en mollig, maar de gegoede middenstand weet een slank, zelfs mager figuur te waarderen. Beide situaties hebben voor de vrouw één ding gemeen: er wordt van haar geëist dat ze een figuur krijgt dat bij anderen in de smaak valt. De vrouw is zo onzeker van zichzelf dat ze voortdurend maatregelen neemt om voor die eisen te capituleren, of ze nu redelijk zijn of niet. Interessant in dit verband is de vaststelling dat uiteenzettingen van onaantrekkelijk gemaakte mannen op een meer redelijke wijze door toehoorders aanvaard werden, dan de visies van onaantrekkelijk gemaakte vrouwen (9).

Deze en andere studies blijken een weerspiegeling te geven van onze culturele nadruk op de *activiteit* van de man — wat hij doet — en op het *uiterlijk* van de vrouw — hoe ze verschijnt.

Tot slot stellen HAVILAND en MALATESTA (10) — meer algemeen — vast dat beoordeelde fysieke aantrekkelijkheid significant correleert met beoordeelde mannelijkheid of vrouwelijkheid, in die zin dat mannen aantrekkelijker werden gevonden naarmate ze 'mannelijker' waren en vrouwen naarmate ze 'vrouwelijker' waren.

Kortom, er wordt belang gehecht aan de specifieke fysieke sekse-karakteristieken.

6. Artefacten

Artefacten zijn objecten die in een interactie niet-verbale communicaties kunnen uitzenden. Het gaat om zaken als parfum, kleding, lippenstift, brillen, pruiken en haarstukjes, valse wimpers, mascara en het hele repertorium van 'falsies' en 'beauty-aids' (11).

Met betrekking tot kleding, als belangrijkste artefact, stelt HENLEY (12) dat vrouwenkleding uit lichter, fijner materiaal bestaat, als symbool van de zwakte van de vrouw. Deze fragiele stoffen, die snel vuil werden, evenals de modellen van vrouwenkleden hebben, volgens HENLEY, de beweging van de vrouw op verschillende manieren beperkt. Smalle rokken maken het voor een vrouw vrijwel onmogelijk om snel te lopen; nauwe kleding noodzaakte vrouwen ertoe handtassen mee te dragen (mannen steken kleinnigheden in hun broekzakken), wat meer hun mobiliteit beperkt. Knellend ondergoed tenslotte, (smalle korsetten) beperkt vrouwen zelfs in hun ademhalingsmogelijkheden.

Bij MORRIS (13) lezen we dat het dragen van rokken de zithouding van vrouwen heeft beïnvloed. Zitten met gespreide knieën is typisch mannelijk, evenals zitten met de enkel op de knie van het andere been. Vrouwen zitten minder in deze houding dan mannen, ook als ze een lange broek aan hebben, hoewel het risico van inkijk dan afwezig is. De 'geest' van de rok is door de lange broek niet uitgebannen en als rokken helemaal uit onze cultuur zouden verdwijnen, is het best mogelijk dat de bekende 'rokhoudingen' toch blijven bestaan.

7. Aanrakingsgedrag

Communicatie via aanraking is waarschijnlijk de basis of meest primitieve vorm van communicatie. Pasgeborenen verzamelen kennis over zichzelf en over de wereld rondom zich door tactiele exploratie (14).

Uit een studie blijkt dat mannen aanraking des te aangener en meer liefdevol vinden naarmate ze de aanraking als meer seksueel interpreteren. Bij vrouwen is dit net andersom.

Algemeen werd vastgesteld dat vrouwen vaker door mannen worden aangeraakt dan vice versa. Dit wordt soms geïnterpreteerd als een weerspiegeling van de seksuele interesse en de grotere seksuele motivatie van mannen.

HENLEY (15) verklaart dit doordat we zo gewoon zijn om over mannen te denken

als seksueel actief (en over vrouwen als seksueel passief), dat seksualiteit de eerste verklaring is die voor de geest springt met betrekking tot de grotere neiging bij mannen om aan te raken. Toch aanvaardt HENLEY deze verklaring niet, aangezien geen enkele studie erop wijst dat de seksuele interesse van vrouwen kleiner zou zijn. HENLEY beschouwt de aanraking door mannen eerder als een teken van macht of status. Uit een onderzoek van HENLEY bleek dat aanraking (of soms zelfs al het dichterbij komen) van ondergeschikten vaak beschouwd wordt als een nederlaag. Aldus argumenteert de auteur dat het overheersend aanrakingsgedrag bij mannen evenzeer (indien niet meer) een indicatie van macht dan van affectie is. Als vrouwen als eerste een man aanraken, wordt dit vaak als een seksuele intentie geïnterpreteerd, omdat, zoals HENLEY besluit, de machtsimplicatie uitgesloten is en onaanvaardbaar wordt geacht.

8. Paralanguage

Eenvoudig gesteld gaat het bij 'paralanguage' over HOE iets gezegd wordt en niet over WAT gezegd wordt. Het gaat om de fonetische systemen die, terwijl men spreekt, samen met het linguïstisch systeem functioneren (bijvoorbeeld: luidheid) (16).

In een studie van ADDINGTON (17) over de beoordeling van de stem, simuleerden twee mannelijke en twee vrouwelijke sprekers negen stemkarakteristieken, en de toehoorders rangschikten de karaktereigenschappen van de sprekers op 40 persoonlijkheidstrekken. De sprekers varieerden hun stemmen om binnensmonds, gespannen, zwakjes, flauw, met een diepe stem, nasaal en andere kwaliteiten te simuleren en veranderden de toonvariëteit en het spreektempo.

Partikuliere stemkwaliteit-types lokten consistent bepaalde algemene beoordelingen uit over de spreker. Vrouwelijke en mannelijke luisteraars maakten gelijkaardige beoordelingen, maar sommige vocale karakteristieken werden verschillend waargenomen, afhankelijk van het feit of ze voorkwamen bij de mannelijke of bij de vrouwelijke sprekers. Zo werden de mannelijke sprekers die met een diepe stem praatten gestereotypeerd als zijnde ouder, realistischer, rijp en gesofisticeerd. Dezelfde kwaliteit toegepast door de vrouwelijke sprekers echter, maakte dat zij gezien werden als minder intelligent, mannelijker, luier, boers, one-

motioneel, lelijk, ziekelijk en slordig. KNAPP (17) stelt dat het mogelijk is dat vrouwen, wiens stem enigszins afwijkt van de traditioneel vrouwelijk gestereotypeerde stem, selectief aangeworven worden voor traditioneel mannelijke jobs. MORRIS (18) tenslotte, wijst op het feit dat er een sekseverschil blijkt te bestaan, niet alleen in toonhoogte, maar ook in frequentie van specifiek paralinguage-gebruik. Volwassen mannen schreeuwen, bijvoorbeeld, als ze veel pijn hebben, maar meestal niet in paniek of angst. Kinderen en volwassen vrouwen maken er in beide situaties gebruik van. MORRIS haalt het voorbeeld aan van de gillende vrouwen op kermisattracties en het ontbreken van de wat lagere mannenkreten tijdens dergelijke 'veilige' paniektoestanden.

9. Proxemics

Onder 'proxemics' verstaat men over het algemeen de studie van het gebruik en de perceptie van de sociale en persoonlijke ruimte.

In onze samenleving hebben hooggeplaatste personen meestal de beschikking over meer 'persoonlijke ruimte' dan hun ondergeschikten. Deze asymmetrie lijkt parallel te lopen met sekseverschillen in het gebruik van persoonlijke ruimte.

Studies tonen aan dat de houdingen van mannen meestal 'vrijer' en 'ruimer' zijn dan die van vrouwen. Zij gebruiken zoveel mogelijk de beschikbare ruimte rondom zich.

Vrouwen hebben daarentegen de neiging meer gesloten en beperkte houdingen aan te nemen en zij gebruiken zo weinig mogelijk plaats. Vaak wordt hun vrouwelijkheid beoordeeld volgens hoe weinig plaats zij innemen (19).

In onze samenleving controleren vrouwen niet alleen veel minder maar ook minder geprefereerde ruimte dan mannen. Dit hangt samen met hun sociale status. Mannen bekleden meestal hogere posities dan vrouwen (cfr.: directeur — directiesecretaresse) en ruimte blijkt een privilege van de machtigen te zijn.

Het hele gedrag, de houdingen van vrouwen, moet gereserveerd en beperkt in omvang zijn. Vrouwelijkheid wordt eigenlijk bepaald door hoe weinig plaats vrouwen innemen.

Ondanks het feit dat vrouwen minder plaats innemen, wordt hun ruimte meer geschonden door anderen dan deze van mannen.

Op straat en in nauwe doorgangen, tenslotte, zullen vrouwen eerder en frequenter opzij gaan dan mannen (20).

10. Androgynie

De term 'androgynie' is samengesteld uit de Griekse woorden 'ανδρo' (= man) en 'γυναιc' (= vrouw).

In de literatuur vinden we verschillende definities.

1. Androgynie is het tegelijkertijd aanwezig zijn bij een individu van sociaal gewaardeerde stereotype mannelijke én vrouwelijke karakteristieken (21).

2. Androgynie is de term, gebruikt om de individuen te omschrijven die minder gemerd zijn door de conventionele sekserollen. Een androgyn persoon integreert psychologische attributen van mannelijkheid en vrouwelijkheid in zijn/haar zelfconcept, wat een ruimere reeks mogelijkheden van sociale gedragingen biedt. Een androgynie vrouw zal even goed haar lekke band of haar koffiezetmachine herstellen als naar een modeshow gaan. Een androgynie man kiest vrij of hij thuis blijft om de kinderen op te voeden of dat hij buitenshuis gaat werken.

Deze vrijheid kan in contrast komen te staan met de beperkte gedragspatronen van personen die ofwel 'same-sex-typed' zijn (bijvoorbeeld: vrouwelijke vrouwen) ofwel 'sex-reversed' (bijvoorbeeld: vrouwelijke mannen) (22).

Hoewel niet iedereen een androgynie samenleving realiseerbaar acht, menen een aantal auteurs dat de typische instrumentele 'mannelijke' karakteristieken en de typische expressieve 'vrouwelijke' karakteristieken in gelijke mate in elk individu zouden moeten kunnen ontwikkeld worden.

Misschien zullen onze levens in de toekomst vorm krijgen door de visie op de persoonlijkheid die niet geleid zal worden door de vastgestelde gedragspatronen van individuen gebaseerd op hun sekse. Men zou daarentegen erkennen dat elke persoon de mogelijkheid heeft om — afhankelijk van de omstandigheden — zelfverzekerd én toegeeflijk, onafhankelijk én afhankelijk, zakelijk én menselijk georiënteerd, sterk én teder, kortom 'mannelijk' én 'vrouwelijk' te zijn. Hoewel niet iedereen dit zal beamen, is het mogelijk dat mensen die deze beide 'kanten' van zichzelf geaccepteerd en ontwikkeld hebben de best functionerende en gelukkigste individuen zijn, dat, met andere woorden, menselijke wezens van nature veeleer androgyn zijn.

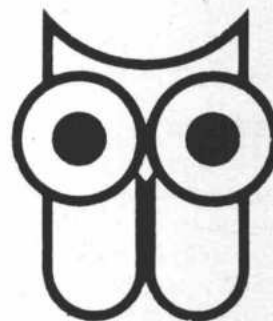
Bibliografie

- (1) HAVILAND, J.J. en MALATESTA, C.Z., The development of sex differences in nonverbal signals: fallacies, facts and fantasies. In: MAYO, C. en HENLEY, N., *Gender and nonverbal behavior*. Berlin, Springer, 1981, p. 203-204.
- (2) HENLEY, N., *Body politics*. New Jersey, Prentice Hall Inc., 1977, p. 145.
- (3) EAKINS, B.W. en EAKINS, R.G., *Sex differences in human communication*. London, Houghton Mifflin Company, 1978, p. 155.
- (4) FRANCES, S.J., Sex differences in nonverbal behavior. In: *Sex Roles*, 5, (1979), 4, p. 529.
- (5) ARGYLE, M., *The psychology of interpersonal behavior*. Baltimore, Penguin Books, 1967, p. 115.
- (6) EAKINS, B.W., en EAKINS, R.G., *op.cit.*, p. 153-154.
- (7) HENLEY, N., *op.cit.*, p. 165.
- (8) GREER, G., *De vrouw als eunuch. (The female eunuch.)* vertaald door H. Scheepmaker, Amsterdam, Meulenhof, 1975, p. 30.
- (9) EAKINS, B.W. en EAKINS, R.G., *op.cit.*, p. 166.
- (10) HAVILAND, J.J. en MALATESTA, C.Z., *op.cit.*, p. 195-196.
- (11) KNAPP, M.L., *Nonverbal communication in human interaction*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1978, p. 19.
- (12) HENLEY, N., *op.cit.*, p. 89-90.
- (13) MORRIS, D., *De naakte mens. (Manwatching)* vertaald door Dr. A. Sevenster-Bol, Brussel, Elsevier, 1979, p. 236.
- (14) KNAPP, M.L., *Essentials of nonverbal communication*. London, Holt, Rinehart and Winston, 1980, p. 147.
- (15) HENLEY, N., *Op.cit.*, p. 117.
- (16) VAN POECKE, L., *Verbale communicatie*, Leuven, Acco, 1982, p. 12.
- (17) KNAPP, M.L., *op.cit.*, p. 211.
- (18) MORRIS, D., *op.cit.*, p.137.
- (19) EAKINS, B.W. en EAKINS, R.G., *op.cit.*, p. 170-171.
- (20) HENLEY, N., *op.cit.*, p. 27-42.
- (21) KAPLAN, A. en SEDNEY, M.A., *Psychology and sex roles: an androgynous perspective*. Boston, Little, Brown and Company, 1980, p. 6.
- (22) BEM, S.L., The measurement of psychological androgyny. In: *Journal of consulting and clinical psychology*, (1974), 42 p. 155-162.

Als het om boeken gaat ...

Standaard Boekhandel

ALGEMENE EN WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL

NAAMSESTRAAT 57
LEUVEN 016/23 98 21